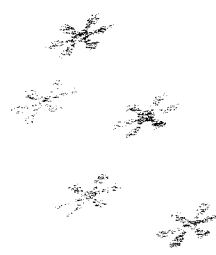

בעוד זמן קצר תחל עבודת ועדת החקירה, אשר מונתה לבחון את השאלה: **האם מעולה לעולה כוחנו עולה?**

על הצוות שלכם הוטל להציג לפני הוועדה את ההיבט הכלכלי של העלייה. לרשותכם דפדפת עזר לעבודת ההכנה. בדפדפת קטעים מתוך דברים שנאמרו או נכתבו, על ההיבט הכלכלי של העלייה, במהלך שנות פעולתה של התנועה הציונית. לעתים בעל הקטע הוא דמות ידועה של מנהיג ציוני או נושא תפקיד במדינת ישראל, לעיתים הוא עתונאי או אדם הכותב לעיתון ולעיתים אלה הם נתונים סטטיסטיים. לצד הקטעים תמצאו הסברים, אשר יאפשרו לכם להבין את הדברים בהקשרם ההיסטורי.

- כדי להכין כראוי את עדותכם לפני הוועדה, יהיה עליכם לבחון שאלות הנוגעות לתחום שלכם כגון:
 - מה היתה חשיבותו של ההיבט הכלכלי בחזון הציוני?
 - האם במהלך העלייה הציונית לארץ עמד השיקול הכלכלי נגד עיני מקבלי ההחלטות, בהתיחסם לעליית יהודים לארץ?
 - איזה בעיות כלכליות יצרה העלייה והאם היו לבעיות אלה השפעות על תחומים אחרים (כגון: פוליטיים, חברתיים)?
 - האם העלייה גרמה וגורמת עתה לנזקים כלכליים או דוקא להתפתחות כלכלית?
 - האם סיוע כלכלי לעולים רצוי או פסול?
- אל תסתפקו בתשובות של כן ולאן. לאחר שתבררו שאלות אלה ואחרות, גבשו את עמדתכם לגבי תוכן עדותכם והאופן שבו תציגו אותה לפני ועדת החקירה.
- זיכרו, עדותכם חשובה לגיבוש מסקנות הוועדה, לכן יש צורך שתוצג עמדה ברורה, מנומקת ומבוססת על מקורות ונתונים. אם החלטתם להציג יותר מדעה אחת, תוכלו לעשות זאת במסגרת הזמן הנתן לכם.
- לא פחות חשוב לתכנן את אופן הגשת העדות כך, שתעורר עניין וקשב בקרב המשתתפים. יתכנו אופני הגשה שונים כגון: הרצאה המלווה במסמך כתוב המוגש למזכירות הוועדה, דו-שיח בין שניים, הזמנת עדים לעניינים מיוחדים (למשל כלכלן המחייב עלייה המונית וכלכלן המחייב עלייה מוגבלת), הצגת טיעונים על-גבי כרזות וכדומה, כיד דמיונכם הטובה.

כדי לא לעייף את המשתתפים הועמד לרשותכם זמן קצוב: חמש עד שבע דקות! הקפידו שהופעתכם תהיה קצרה וממוקדת. לא תתאפשר חריגה מהזמן הקצוב.

הכנותיכם להופעה לפני הוועדה ייעשו בזמנכם הפנוי, תוכלו להעשיר את חומרי ההכנה במקורות כתובים נוספים, בתמונות, שירים ועדויות של אנשים המוכרים לכם. העזרו ברשימת ספרות העזר שבידי המורה/המדריך ובספרייה הנוחה לכם. גשו מייד לתכנון ולחלוקת משימות בין חברי הצוות. בהצלחה!

מראשית ימיה של התנועה הציונית, עמדו מנהיגיה על חשיבותו של ההיבט הכלכלי, בתהליך הגשמתו של החזון הציוני. בחיבורו הציוני הראשון, הנקרא "מדינת היהודים", הקדיש בנימין זאב הרצל, מייסד התנועה הציונית ומנהיגה עד מותו (1904), מקום מכובד להסברת התועלת הכלכלית שתושג במימוש הרעיון הציוני. לדבריו, יהנו ממנו: המדינות מהן יצאו היהודים, אזור ארץ-ישראל אליו יכנסו היהודים, והיהודים עצמם שמצבם הכלכלי ישתפר. וכך תאר הרצל את המשמעות הכלכלית של עליית היהודים לארץ-ישראל:

1. יציאת היהודים, חלילה לנו מחשוב כי תהיה לפתע פתאום. לאט לאט תתנהל ולעשרות שנים תמשך. ראשונה יצאו העניים שבהם ויתקנו את אדמת הארץ לעבודה. בסדר ומשטר נכון וקבוע מראש יסולו שם דרכים ומסילות, יבנו גשרים, יקימו עמודי הטלגרף, יישרו את שטף הנהרות ויבנו להם בתי מושב. לרגל עבודתם יפרוץ גם המסחר בארץ, ונפתחו שוקי מסחר ואליהם רב אדם ימשך. בחפץ לב יבואו להאחז בארץ, איש איש על הוצאותיו וחשבון עצמו. בעבדנו את האדמה יעלה מחיר הארץ, והיהודים יכירו חיש לדעת, כי יש שכר לכשרון רוח קבלנותם, שהיתה להם ימים רבים לאבן נגף ועשתה אותם לשחוק ולקלס בעיני העמים. אחרי המעמדות הנמוכים מבחינה כלכלית יצאו לאט לאט הגבוהים מהם [יעלו לארץ]. אנשים אשר דרכם נסתרה ונואשים מכל תקווה יצעדו ראשונה. ובראשם ילכו בני ההשכלה הבינונית, הנולדים בקרבנו במידה מרובה מאוד והנרדפים על צוואר בכל מקומות מושבותיהם. ... מתוך ספרו של בנימין זאב הרצל, מדינת היהודים (1896).

העליות הציוניות הראשונות לא היו גדולות כמות. תנאי הארץ תחת השלטון העות'מאני לא איפשרו תנועת עלייה גדולה. ב"עלייה הראשונה" (1881-1903) הגיעו כ-25 אלף עולים וב"עלייה השנייה" (1904-1914) כ-35 אלף. התנאים השתנו כאשר הבריטים נענו לתביעת הנהגת התנועה הציונית, והעניקו ליהודים את "הצהרת בלפור" (1917.2.11), המבטיחה סיוע בריטי להקמת "הבית הלאומי היהודי בארץ-ישראל" ואף כבשו את הארץ מידי התורכים (1917-1918) במלחמת העולם הראשונה. עתה התעורר ויכוח בין המחייבים עלייה מתונה והדרגתית, בהתאם לתנאים הכלכליים הקיימים בארץ, לבין המזדזים לעלייה גדולה ומהירה. מכס נורדאו, מנהיג ציוני ממוצא גרמני וחברו של הרצל, דרש עלייה גדולה ומהירה של יהודים לארץ. הקטע הבא, המנמק את הטעמים הכלכליים לעמדתו, לקוח ממכתבו למערכת העיתון "חדשות הארץ" מ-1.8.1919.

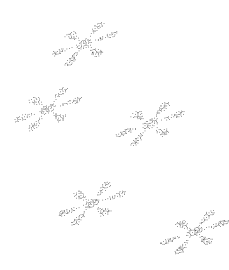
2. "ארץ ישראל אינה מוכנה לכלכל מיליונים של תושבים? אתמהה...! הלא התושבים הם היוצרים את הכלכלה. הם יוצרים אותה בהשתמשם בכל מקורות הארץ; הם יוצרים אותה בעשותם, בהמציאם, ביסדם את אשר איננו עוד - את התעשיות, את המסחר, את הגידול, את ניצול כל אשר על פני הארץ ואשר מתחת לארץ... אין זה פרדוקס, זוהי עובדה, זוהי אכסיומה: ארץ אשר תרעב מספר מאות אלפים של תושבים, נותנת שפע למיליונים."
(מובא בספרו של דוד ניב, מערכות הארגון הצבאי הלאומי, כרך א', תל-אביב (1965))

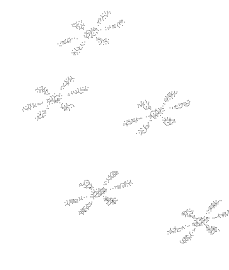

העולים לא באו בהמוניהם. ב"עלייה השלישית" (1918-1923), שהחלק הבולט בה היו חלוצים צעירים, הגיעו רק כ-30 אלף עולים. בסוף תקופה זאת פקד את הארץ משבר כלכלי, ורבים היו היורדים, גם מקרב החלוצים. מחורף 1924 התגברו מאוד מימדי העלייה לארץ. שישים וחמישה אלף העולים שהגיעו עד 1928, זכו להקרא "העלייה הרביעית". רבים מהעולים באו מפולין וביקשו כאן מקלט מהגזירות הכלכליות שהטיל גראבסקי, שר האוצר וראש הממשלה הפולנית. שאיפתם היתה להסתדר בעיר ולא ללכת בעקבות קודמיהם להתיישבות חלוצית חקלאית. למשך זמן קצר היתה גאות כלכלית ומייד לאחריה משבר כלכלי חמור ביותר. המשבר ניכר בייחוד בענף הבניה. בתחילת העלייה נרכשו הרבה שטחים לבניה ונבנו הרבה בניינים, כתוצאה מכך האמירו מחירי הקרקע והדירות ולא נמצאו להן די קונים. בעקבות המשבר התעורר ויכוח קשה לגבי ההתאמה / אי-ההתאמה של העלייה הזאת לתנאים הכלכליים של הארץ. שני הקטעים הבאים, הלוקחים מכתב העת "הישוב" (שבועון מדיני ספרותי, שיצא בשנות השלושים), מבטאים עמדות שונות בוויכוח הזה.

3. ארץ ישראל לא היתה איננה ולא תהי גם בעתיד הקרוב ארץ של הגירה. ארץ ישראל הינה רק ארץ של התישבות - התישבות חקלאית בעיקרה, התישבות איטית ומודרנית ...
ראו את "המעמד הבינוני" בערים: את החנונים הקטנים, אשר כבר אכלו את חנויותיהם; את בעלי ה"מסעדות" השונות ללא אוכלים; את בעלי המלאכה ללא מלאכה וגם חלק מבעלי ה"בנינים" הרובצים תחת נטל חובותיהם. חמשה עשר אלף נפש ביקשו בתל אביב "מעות חיים" [נדבה לנוקמים לכסף עבור מצות לפסח]. אבל לאכול הרי יש צורך גם בימות החול ולא רק בימי חג הפסח. אחד המורים הוותיקים בת"א סיפר לי, כי מתלמידיו באים שלישי בלי אוכל ...
(מכתבתו של משה סמילנסקי, סופר ועתונאי בן העלייה הראשונה, ממיסדי התאחדות האיכרים. "הישוב" א', שנה ד', 28.5.1926)

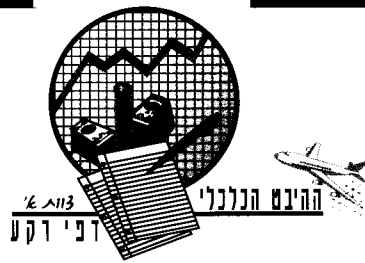

4. (יהודי פולניה שעלו לארץ נמצאים במצוקה בגלל השקעותיהם הבלתי שקולות). ... אבל בפזיזות זו גרמו האומללים האלה רק רעה לעצמם. להישוב כולו הביאו רק ברכה. אלמלא הם, היתה תל - אביב נשאר במצבה הגיאוגרפי שלפני שלוש שנים וגם במשבר הכרוני [חרף, מתמיד] שלה שלפני שלוש שנים, שהרי הם שפרנסו את אלפי הפועלים ע"י בנייה הבהלה שלהם; הם שהצילו מפשיטת רגל הרבה מבעלי המגרשים הקודמים (ובהם גם חברות-ישוב חשובות), והם שהספיקו [סיפקו] דיירים לבעלי הבתים וצרכנים להחנויות ולבעלי המלאכה וכו'.
מה נתנו היהודים האלה לא"י? - הכל: את נפשם ואת מאודם ואת מרצם.
מה קבלו היהודים האלה בא"י? - כלום: לא תמיכה ולא עצה.
קשה להגדיר בדיוק כמה כסף הכניסו עולי פולניה לארץ במשך שתי השנים האחרונות. מה שידוע זהו: הם-הם שקנו את רוב המגרשים שבלב תל אביב ושבשאר רחובות תל אביב; הם-הם שהקימו אלף בתים בתל אביבו השקיעו בהם יותר ממיליון ל"מ [לירות מנדטוריות]; הם-הם שעזרו במידה לא קטנה להרחבתה של חיפה; הם-הם שגאלו עשרות אלפי דונמים קרקע; הם-הם שיסדו עשרות מפעלי תעשייה קטנים בארץ; הם-הם שיצרו את מגדיל ואת נחלת-יעקב ואת בני ברק, והם-הם גם כן שקנו את המוכן או נגשו לנטיעת מאות דונמים נטיעות. מחלק גדול של היצירות יצא סקנדל, חלק גדול מכסף העלובים האלה בוזבז לבהלה".
(מכתבתו של עורך השבועון, י. בר-דרורא, "הישוב" ג', 11.6.1926)

המשבר הכלכלי החרף עוד יותר את החששות והאיבה ואלה התבטאו לבסוף בפרץ אלימות של ערבים נגד יהודים, במקומות שונים בארץ. גלויי האלימות האלה בירושלים, בחברון וביישובים אחרים, גרמו לקרבנות רבים ונכנסו להסטוריה בתור "מאורעות תרפ"ט" (1929). עם תום המאורעות שלחו הבריטים ועדת חקירה ממלכתית, "ועדת שאו", שקבעה כי "פחד הערבים מן העלייה, מסכנת הנישול ומעתידים הכלכלי". . . היה סיבה עיקרית למאורעות. לצורך יישום מסקנות "ועדת שאו" נשלח מומחה לארץ שהגיש את המלצותיו ב"דו"ח הופ-סימפסון". בדו"ח זה נקבע: "חובת הממשלה על-פי המנדט היא לדאוג לכך, שמעמד הערבים לא יקופח עקב העלייה היהודית". . .
לבסוף פירסמו הבריטים הצהרת מדיניות ממשלתית, הידועה בשם "הספר הלבן" של פאספילד (אוקטובר 1930). להלן קטע ממנו, המבטא את העמדה הבריטית ביחס לקשר הכלכלי שבין העלייה היהודית לבין התקופות הערבית.

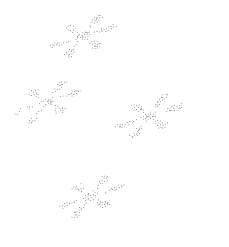

5. אם עלייתם של היהודים מביאה לידי מניעת התושבים הערבים מהשגת העבודה הנחוצה להם למחייתם, או אם האבטלה בין היהודים פוגעת לרעה במצב העבודה הכללי, חובתה של הממשלה הממונה להפחית עלייה זו או, אם יש צורך בכך, להפסיקה, עד שהחלק מחוסר העבודה שבין שאר חלקי האוכלוסייה יהיה לאל ידו להשיג עבודה. כל זמן שרווחים חשדות מרובים בקרב הציבור הערבי - וחשדות כאלה רווחים באמת - שהמשבר הכלכלי, שהתושבים הערבים סובלים ממנו, נגרם בעיקרו על ידי עלייה יהודית יתירה, וכל עוד קיימים נימוקים ידועים שעל פיהם אפשר לטעון בצדק שהחשדות מבוססים יפה, יש תקווה מועטה בלבד לשיפור יחסי הגומלין בין שני העמים. (מספרו של שמואל דותן, המאבק על ארץ ישראל, תל-אביב 1982).

לעמדת הבריטים היו תוצאות ממשיות: כמות רשיונות העלייה שנתנו על-ידי שלטונות המנדט לסוכנות היהודית, נקבעה על-פי היכלת הכלכלית של הארץ. העקרון הכלכלי (לצד סיבות פוליטיות), תירץ גם את הגבלות העלייה בתקופת מלחמת העולם השנייה ואחריה. הוא לא בוטל גם כאשר יהודים שנרדפו באירופה על-ידי הנאצים ומליונים מהם הושמדו, ביקשו לעלות לארץ. למרות ההתנגדות הערבית והמגבלות הבריטיות, העלייה לארץ נמשכה בכל התנאים. גם כשהיהודים, המוסדות הציונים והנהגת היישוב היהודי בארץ, נאלצו להמשיכה באמצעים בלתי חוקיים. יותר מ-100,000 עולים, הובלו אל חופי הארץ במסגרת ה"העפלה", רבים מהם נכלאו בקפריסין ושחררו רק לאחר הכרזת המדינה (15.5.1948), במלחמת העצמאות במגילת העצמאות נקבע: "מדינת ישראל תהא פתוחה לעלייה יהודית ולקבוצות גלויות". עם כינונה של המדינה הצעירה, החלה ממשלתה הזמנית, לפעול מיד למען הבאת יהודים ממקומות גלותם השונים. כמות העולים הגדולה והמשאבים שנדרשו לקליטתם עוררו שוב את הוויכוח על "יכלתה הכלכלית של הארץ". הקטע הבא הלקוח ממאמר ראשי ביומן "הארץ", מבטא את אחת הדעות בוויכוח:

6. ישראל מוכנה ומסוגלת לקלוט עולים ארצה המוכנים לכל מאמץ של עבודה. הארץ קלטה עולים מסוג זה בשעה שהתנאים האובייקטיביים היו לאין שיעור קשים יותר מכפי שהם היום. מאות אלפי עולים היכו שורשים בארץ, במפעלי התיישבות, מלאכה, תעשייה ושירותים; אך ישראל אינה מסוגלת להמשיך ולקלוט עולים הזקוקים לסעד ואינם מסוגלים למאמץ של בניין לאמיתו של דבר, היא לא תהיה מסוגלת לכך לעולם. אין זה מספיק ללבות את אש ההתלהבות המשיחית. ירושלים של מטה תיבנה בידיים עובדות בלבד. (לקוח ממאמרו של משה ליסק, "מדיניות העלייה בשנות החמישים", עידן 8, ירושלים תשמ"ז).

בטבלה שלהלן מוצגים נתונים כלכליים כגון שיעור אבטלה, תוצר לאומי גולמי ותוצר לאומי לנפש, שכר ראלי למועסק - למול היקף העלייה בשנות "העלייה ההמונית". עיון בטבלה עשוי ללמד על משמעות הקשר שבין עלייה לכלכלה.

7.

שנה	עלייה באלפים	אבטלה באחוזים	תוצר לאומי גלמי	תל"ג לנפש	שכר ראלי
1949	240	9.5	79 נק'	91	
1950	170	6.9	100 נק'	100	100
1951	175	6.1	129 נק'	109	114
1952	24	7.2	136 נק'	107	180
1953	11	11.3	133 נק'	102	231
1954	18	8.9	166 נק'	120	259
1955	37	7.4	182 נק'	137	274
1956	56	7.8	198 נק'	138	292

(מתוך ספרו של חיים ברקאי, ימי הבראשית של המשק הישראלי, ירושלים 1990. הנתונים מלוח מס' 1 ומס' 2.)

בשנות קיומה של מדינת ישראל הוסיפו והגיעו אליה עולים רבים. לעיתים ב"גלים" גדולים ולעיתים ב"טיפטוף". בארבע השנים הראשונות למדינה, הגיעה ה"עלייה ההמונית" ובה כ-700 אלף עולים. למשך תקופה קצרה הוטלו הגבלות על העלייה. שליחי העלייה מהארץ נדרשו למיין את העולים ולהמנע מלהעלות כאלה שיפלו למעמסה כבדה על המדינה (נזקקי סעד וכדומה). ההגבלות בוטלו לאחר זמן קצר הן בגלל מחאה ציבורית חריפה והן משום שהשליחים התקשו לקיים את הכללים. במחצית השנייה של שנות החמישים הגיעו בכל שנה עשרות אלפים מיהודי מרוקו. גולות שלמות חוסלו ואחרות צומצמו מאוד. בשנות השבעים הראשונות הגיעו עולים רבים מרוסיה הסובייטית שהיתה עד אז נעולה לחלוטין ליהודים הרוצים לעלות. בשנים האחרונות שוב עמדה המדינה מול אתגר קליטה עצום עם עלייתם של כ-400 אלף יהודי רוסיה וחבר-העמים ואלפי יהודי אתיופיה. לוויכוח המוכר על יכלתה / אי-יכלתה של המדינה לעמוד בנטל הקליטה, נוסף ויכוח חדש: האם צורכי העולים החדשים עדיפים על צורכי העולים הוותיקים, כלומר, מי שבאו לארץ לפני שנים רבות. שלושת הקטעים הבאים לקוחים מעיתון הפטיש, ומבטאים עמדות שונות בוויכוח:

8. לכן נמצא להם לדמאגוגים קורבן חדש. נותנים לעולים, למה שלא יתנו לתושבי הארץ שיורדים ממנה? זו כבר לא דמאגוגיה רגילה, זו דמאגוגיה חצופה. אם יש משהו שיכול לאושש את המשק הישראלי, לתת לו טיפול הלם, לחסל את האבטלה כמעט באופן מיידי; זהו גל עלייה גדול. בדיוק כשם שגל העלייה הגדול בעקבות מלחמת ששת הימים הוציא אותנו מהמיתון העמוק של שנת 66. גל עלייה פירושו: בנייה, הרחבת ופתיחת עסקים בכל תחומי השירותים, וכל זה ביחד נותן הרבה מקומות עבודה, שבהם יקלטו קודם כל ישראלים דוברי עברית, ורק אח"כ את העולים שהגיעו זה עתה. גל העלייה, יש בכוחו לעורר גם את יהדות הגולה להשקעות משמעותיות בתעשייה וגם מהחגיגה הזו יהנו כולם...

(ממאמרו של חבר הכנסת מיכאל קליינר, "חתולים על ערימת זבל", הפטיש, 2, דצמבר 1989.)

9. ובעניין העלייה הצפויה מברית המועצות אפשר אולי ללמוד משהו מגל העלייה הקודם. בין 1968 ל-1974 עלו מאירופה יותר מ-150,000 יהודים, רובם הגדול מברית המועצות. העלייה המהירה הביאה גם לאינפלציה מהירה. מאינפלציה של 1.6% לשנה בשנת 1967 היא עלתה ל-6.1% ב-1970, ל-13% ב-72 ול-20% ב-73. האינפלציה, כזכור, היא האויב הגדול של השכירים, ביחוד ברמות השכר הנמוכות, ושל מקבלי ההקצבות למיניהם. וזה עוד כלום לעומת מה שקרה לחלום הדיור, עליו חלמו משפחות רבות בעשירונים התחתונים. מחירי הדירות עלו בקצב מהיר בהרבה מקצב האינפלציה: מההתייקרות של 0.4% ב-67, להתייקרות של 14% ב-69, 26% ב-71 ו-29% ב-72. מה שקרה, בעיקרון, היה פשוט. בדרך כלל, במדינות הגירה, כל גל מצטרף מלמטה, ומעלה בדירוג ההכנסה ורמת החיים את אלה שהגיעו לפניו. העלייה הרוסית פשוט השתחלה באמצע - דחקה את העשירים (שם יש רוב גדול למערביים) עוד יותר למעלה, ואילו את העניים (שם יש רוב גדול למזרחיים) - עוד יותר למטה. אז למה שזה לא יקרה שוב?

דברים כאלה לא קורים במקרה. דברים כאלה קורים כשהממשלה עושה אותם כך. לא צריך שום טיעונים בעלי גוון פוליטי, עדתי או כל גוון אחר, כדי להציג את הבעיה: אם מדינת ישראל היא מדינת היהודים ואם היהודים שכבר חיים במדינת ישראל - תהיה עדתם איזו שתהיה - הם יהודים לא פחות מיהודים שעדיין לא חיים פה - אז למה צריך להפלות את הרחוקים ולהעדיף אותם על פני הקרובים? יותר מכך: האם זה לא הגיוני יותר לפתור קודם כל את בעייתם של היהודים המקומיים, לפני שמביאים לכאן עולים חדשים, העלולים להחריף את בעייתם של המקומיים?

(ממאמרו של פרנקל שלמה, "סוויסה צודק", הפטיש, 3, ינואר 1990.)

10. ...מה הפלא שנציגי שכונות יצאו נגד העלייה מברית המועצות. אי אפשר להתעלם שיש כאן בעיה אמיתית. העולים זוכים לסיוע שאינו ניתן לבני הארץ. זו לא תופעה חדשה. גם בשנות ה-50 וה-60 היו כאלה שיצאו נגד העלייה שבאה על חשבון הוותיקים. אלא שאז והיום מדובר בחשבון קצר-טווח. מזה 100 שנה השגשוג בא לכאן תמיד יחד עם גלי העלייה. כל עולה זו מתנה. אנחנו מקבלים מן המוכן מהנדס, מדען, רופא, טכנאי, שלהכשיר כל אחד מהם עולה עשרות ומאות אלפי דולרים. מי יותר על מתנה כזו?

(ממאמרו של צבי כסה, "העניים הם אלה שבחרו בממשלות הכשלון", הפטיש, ד', ינואר 1990.)

